

Het behoeft geen betoog dat dit boek vernieuwend en veelomvattend is. Niettemin zit dus juist in de ‘harde kern’ iets onbevredigends. Ik bedoel dit overigens meer als vormkritiek dan als kritiek op het onderzoek, dat uitmuntend is. Het komt mij echter voor dat het rijke materiaal zich lastig laat persen in het thetische uitgangspunt. Een complexer beeld dringt zich dan ook op uit de toneelrecensies die in verschillende delen van dit boek onder de loep worden genomen. Uit dit receptieonderzoek blijkt dat de classicistische kritiek van *De Toneelkijker*, met zijn nadruk op schoonheid en karakter, in de jaren 1820 krachtig werd weersproken door radicale bladen als Anton Cramers *Het Kritisch Lampje* — pleitbezorger van de romantische smaak en de autonomie der kunsten. Een middenkoers volgde het liberale *Algemeen Handelsblad*, dat een nationaal-pedagogische opvatting van het ‘opvoedende’ toneel verenigde met een ‘algemene’ voorkeur voor karakterstukken, ongeacht of ze classicistisch of romantisch waren. Het was echter *De Toneelkijker* die op het schouwburgrepertoire (én de latere beeldvorming) zijn stempel wist te drukken. Vaudevilles en romantische stukken werden vooral na 1820 minder geprogrammeerd. Een verklaring hiervoor zoekt Ruitenbeek in het feit dat de schouwburg toen onder beheer van het stadsbestuur kwam te staan. Door on-Hollandse melodrama’s te weren meenden de notabelen leiding aan de volksgeest te geven. Want de ‘openbare vijand’ van gelijkheid en individualisme mocht na de Franse tijd verslagen zijn, de Franse onzedelijkheid wroette nog altijd door in de egoïstische smaak van het publiek.

Hoewel Ruitenbeek oog heeft voor deze politieke aspecten is het jammer dat zij niet méér werk heeft gemaakt van de betekenis en context van het genredebat. Het theater lijkt immers een centrale rol te hebben gespeeld in het vroegnegentiende-eeuwse proces van culturele natievorming. Als pre-liberale arena, waarin werd gestreden om de controle van de volksgeest, was de schouwburg misschien wel het voornaamste communicatiekanaal van botsende ‘politiek correcte’ en onwelgevoeglijke ideeën, van ‘civic pride’ en de ‘literary underground’. Vermoedelijk lagen in de voorstellingen tal van toespelingen en boodschappen verborgen die door de rangen in ‘de zaal’ op verschillende wijzen werden verstaan. Veel van wat op straat niet gezegd mocht worden, kon immers hier als spel worden uitgedrukt en beleefd. Gold de roep om een ‘verbetering’ van het toneelbestel dan in metaforische zin die van het staatsbestel? Stond Amsterdam, evenals Parijs en Brussel in 1830, een revolutie in het theater van de staat te wachten, die ook hier vanuit het échte theater zou zijn ‘gemaakt’ wanneer de Belgische Opstand (en de nationale reactie óók op het toneel) geen roet in het eten had gegooid? Het zijn vragen die uiteraard binnen het bestek van dit boek niet zijn gesteld. Maar na deze leerzame afrekening met de ‘Whig interpretation’ van de Nederlandse theaterwetenschappen lijkt de tijd rijp om de theatervertogen eens vanuit cultuurhistorisch perspectief te herlezen als méér dan enkel toneelrecensies.

Rob van der Laarse

I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (De natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003, 286 blz., € 29,90, ISBN 90 284 1951 9).

‘Jede Epoche’, zo luidt de bekende uitspraak van Ranke, ‘ist unmittelbar zu Gott.’ Wat deze negentiende-eeuwse Duitser hiermee wilde zeggen is dat historici het tijdperk dat zij bestuderen niet moeten behandelen als onderdeel van een overkoepelend patroon of verloop van de geschiedenis, maar dat zij elk tijdperk op zichzelf moeten laten staan. Ido de Haans nieuwste

boek, *Het beginsel van leven en wasdom*, is een inspirerend werk in het spoor van Ranke, die de negentiende-eeuwse Nederlandse politieke geschiedenis als tijdperk weer zijn verdiende plek onder de zon heeft gegeven.

Het beginsel van leven en wasdom is een reactie tegen het lang overheersende idee dat de negentiende-eeuwse Nederlandse politiek slechts een tamelijk onbelangrijk intermezzo was in het continuum tussen het politieke (en religieuze) leven van de Nederlandse Republiek en het verzuilde systeem van ‘schikken en plooiën’ van de twintigste eeuw. Dat dit meer een houding is dan een uitgewerkte interpretatie bewijst het feit dat De Haan ervoor koos om mij te citeren als een exponent van dit gedachtegoed — terwijl ik slechts in *Nieuw Babylon in aanbouw* tussen neus en lippen door verwees naar de overeenkomsten tussen de regenten van de zeventiende en van de twintigste eeuw. Hoe dan ook, de in de politieke filosofie getrainde Utrechtse hoogleraar verzet zich (terecht) in dit boek tegen een ‘finalisme’; tegen de neiging om de twintigste eeuw te zien als de natuurlijke voortzetting van een eerdere periode of de negentiende eeuw slechts interessant te vinden in zoverre het een voorafschaduwing was van de grote ontwikkelingen die zouden plaatsvinden in de daaropvolgende eeuw — met name de verzuiling. Volgens De Haan had de politiek van de negentiende eeuw een ingrijpend invloed op het politieke leven dan veelal is verondersteld.

De Haans geschrift is niet het eerste boek dat wijst op de transformerende invloed van de negentiende-eeuwse Nederlandse politiek. *Het beginsel van leven en wasdom* is tenslotte onderdeel van ‘de Natiestaat’-serie, waarin al zes studies zijn gepubliceerd over de Nederlandse politiek sinds 1815. Bovendien is dit boek noodzakelijkerwijs — daar een eeuw geschiedenis gecondenseerd moest worden tot 200 pagina’s — gebaseerd op secundaire literatuur van Nederlandse en buitenlandse auteurs, die ons al aan het denken hebben gezet over de politieke en religieuze betekenis van de negentiende eeuw. In dit opzicht heeft De Haan er baat bij gehad te leven in een tijd waarin historici zich niet langer bekneld hoeven te voelen door de banden van de verzuiling in hun onderzoek naar de negentiende eeuw. Zo gezien is *Het beginsel van leven en wasdom* een bevestiging dat het ‘finalisme’ dat door De Haan wordt afgewezen al op zijn retour is.

Maar deze constatering mag geen afbreuk doen aan de originaliteit en breedte van dit boek. De Haan richt zich op de ‘constitutie’ (‘gesteldheid’) van de Nederlandse politiek, die hij niet in de eerste plaats definieert als grondwet, maar als de ‘politieke ruimte’ die geschapen werd door de grondwetten van het einde van de achttiende eeuw, van 1815 en vooral van 1848. Hoewel hij het begrip nooit nauwgezet definieert, is De Haan’s begrip van ‘constitutie’ gebaseerd op dat van Thorbecke als ‘het beginsel van leven en wasdom’, waarin ruimte werd gecreëerd om politiek te bedrijven én politieke grenzen werden afgebakend.

De Haan stelt dat de constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw door het creëren van politieke ruimte het mogelijk maakte om debatten te voeren over de armenzorg en vooral de lagere scholen. Zonder deze nationale politieke ruimte zouden de parlementaire debatten en volkspetitionnementen niet kunnen plaatsvinden. Maar hij gaat nog een stapje verder en beweert dat de negentiende-eeuwse debatten — vooral die tussen Thorbecke (met wie De Haan een uitgesproken affiniteit heeft) en Groen van Prinsterer (met wie hij die niet heeft) — niet in de eerste plaats de inhoud van de kwesties betroffen maar de *vorm* van de constitutie, dat het voornamelijk ging om de vraag hoe de natiestaat vormgegeven zou moeten worden. Het ging dus eigenlijk om de fundamentele inrichting van de natiestaat, zoals de principes die ten grondslag zouden moeten liggen aan het schoolsysteem en het stemrecht. Deze debatten vonden niet alleen plaats binnen de constitutionele grenzen van de natiestaat, maar werden door de grenzen in het leven geroepen; de ‘constitutie’ noodzaakte het ontstaan

van deze debatten. Daarom schrijft De Haan op pagina 87 over het 'keurslijf' van de constitutie 'dat de maatschappelijke krachten samenbalde die in de decennia daarna in botsing kwamen over de inrichting van de natie.'

De Haans argument is niet alleen opmerkelijk, maar ook belangrijk. Het bepaalt ons bij het feit dat de 'constitutie' (en vooral de grondwet van 1848) niet een statisch en ondergeschikt gegeven is maar een dynamisch proces dat evenals andere belangrijke politieke, sociale en religieuze maatschappelijke krachten in de negentiende eeuw een beslissende en radicale uitwerking had op de contouren van het Nederlandse politieke leven. De frisse blik van De Haan toont op nieuwe wijze aan wat de traditionele parlementaire historici al wisten: de 'hoge politiek' van de Bataafse en negentiende- eeuwse constituties was toch van monumentaal belang.

De zes essays in *Het beginsel van leven en wasdom* zijn vaak overtuigend. Vooral zijn hoofdstuk over 'confessie' is sterk. Daarin verklaart De Haan de confessionalisering van de Nederlandse politiek in de context van de veranderende politieke ruimte en de botsende ideeën over de wijze waarop het christelijk geloof in de Nederlandse samenleving vormgegeven kon worden. Maar soms zijn zijn argumenten ietwat suggestief en minder overtuigend. Zo beweert De Haan dat we evenzeer over Nederlands 'etatisme' kunnen spreken als over Frans 'etatisme', omdat de volksdelen zo verstrengeld waren geworden met de Nederlandse staat. Maar als dat waar is kunnen we ook spreken over Brits en Zweeds 'etatisme', omdat daar — evenals in Nederland — ook sprake was van uitgebreide staatsinterventie in naam van een anti-overheidsideologie en ten bate van personen en particuliere instellingen. Dan wordt 'etatisme' als term zo opgerekt dat zij niet langer zo nuttig is. Verder neigt De Haans nadruk op constituties als vormexperimenten met hun eigen regels ertoe om de continuïteit die er zou kunnen bestaan tussen de constituties van de Republiek en die van de negentiende eeuw te veronachtzamen. Maakten de negentiende-eeuwse constituties een volledig einde aan de eerdere politieke tradities? Hadden de uitkomsten van het constitutionele debat niets van doen met de pre-revolutionaire tradities in de Nederlandse geschiedenis? Dit lijkt van tijd tot tijd door De Haan te worden geïmpliceerd.

Maar deze opmerkingen mogen niet afleiden van het feit dat De Haan ons heeft verrijkt met een informatieve en stimulerende interpretatie van het negentiende-eeuwse politieke leven. *Het beginsel van leven en wasdom* verdient het aandachtig te worden gelezen. Het is erudiet en goed beargumenteerd, een verhelderend en creatief boek. De brede visie die erin naar voren komt, zal historici van alle soorten en maten moeten inspireren tot de heroverweging en bespreking van de 'constitutie' van de Nederlandse natiestaat.

James Kennedy

H. L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam: Bert Bakker, 2003, 397 blz., ISBN 90 351 2421 9 (gebonden), 90 351 2420 0 (paperback)).

'...een boek over Europa's koloniale rijken moet gaan over Europa's koloniale rijken. Niet meer en niet minder.' Aldus bakent Wesseling het onderwerp af in zijn nieuwe overzichtswerk over Europees kolonialisme en imperialisme in de 'lange' negentiende eeuw. Het boek begint met een grote cirkel die het onderwerp omsluit. Die 'omtrek' betreft een bespreking van het negentiende-eeuwse koloniale beleid van de verschillende Europese staten met betrekking tot 'mensen' (migratiestromen, volksplantingen, slavernij en contractarbeid), 'goederen' (de samenhang van kolonialisme met de industriële revolutie), 'machten' (Europese rivaliteit en